

УДК 784.4

Пиж'янова Н.В.

Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини

ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОРФИРІЯ ДЕМУЦЬКОГО

Пиж'янова Н.В. Вивчення окремих аспектів етнографічної діяльності Порфирія Демуцького. У статті досліджується етнографічна діяльність Порфирія Демуцького, наукові розвідки якого вплинули на популяризацію народних пісень та використовувались провідними хоровими колективами України. Узагальнено результати наукових розвідок вчених, що займалися дослідженням творчої діяльності етнографа Порфирія Демуцького. Окреслено географію етнографічних досліджень Порфирія Демуцького, визначено тип його фольклористичного доробку. Автором узагальнено інформацію щодо носіїв фольклорної традиції, які співпрацювали з Порфирієм Демуцьким. Обґрунтовано положення, що різні методи запису пісенного матеріалу залежали від типів інтерпретації народних пісень Охматівським хором, керівником якого був Порфирій Демуцький.

Ключові слова: Порфирій Демуцький, етнографічна діяльність, територіальний тип фольклорних досліджень

Пыжьянова Н.В. Изучение отдельных аспектов этнографической деятельности Порфирия Демуцкого. В статье исследуется этнографическая деятельность Порфирия Демуцкого, научные исследования которого повлияли на популяризацию народных песен и использовались ведущими хоровыми коллективами Украины. Обобщены результаты научных исследований ученых, занимавшихся изучением творческой деятельности Порфирия Демуцкого. Определено географию этнографических исследований Порфирия Демуцкого, выделен тип его фольклористического наследия. Автором обобщена информация о носителях фольклорной традиции, которые сотрудничали с Порфирием Демуцким. Обосновано положение, что различные методы записи песенного материала зависели от типов интерпретации народных песен Охматовским хором, руководителем которого был Порфирий Демуцкий.

Ключевые слова: Порфирий Демуцкий, этнографическая деятельность, территориальный тип фольклорных исследований.

Pyzhianova N.V. Certain aspects of Porfyriy Demutsky's ethnographical activity. The article investigates ethnographical activity of Porfyriy Demutsky, whose scientific investigations influenced the populariza-

tion of folk songs and were used by the main choirs of Ukraine. The results of scientists' researches, which refer to the investigation of Porfyriy Demutsky's creative activity have been summarized in the article. The author generalizes the information according to the bearers of folkloric tradition, which used to work with Porfyriy Demutsky. The statement, according to which different methods of songlike material depend on the type of the folk songs interpretation by Ohmativsky choir, the conductor of which was Porfyriy Demutsky, has been motivated.

Keywords: Porfyriy Demutsky, ethnographical activity, territorial type of folklore studies.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Усвідомлення сутності національної музики ґрунтується, перш за все, на вивченні та розумінні фольклору. Важливу роль у становленні вітчизняної композиторської школи відіграли етнографічні розвідки кінця ХІХ ст., вивчення аматорської за своєю природою усної народної творчості. Розширення кола етнографічних досліджень сприяло проникненню елементів народної пісні у стиль композиторів, відбувалося укорінення національних елементів у музиці.

Серед українських композиторів, фольклористів та етнографів другої половини ХІХ ст. вагомим є творчий доробок Порфирія Демуцького. Його внесок полягав у популяризації етнографічної діяльності, аранжуванні фольклорного матеріалу, впровадженні народних пісень у репертуар хорів. Його наставником та головним вчителем став Микола Лисенко. Доцільно погодитися з Анатолієм Калиниченком [1] у тому, що післялисенківська композиторська школа мала, переважно, світський напрям, це дозволяє розглядати подальший розвиток творчості українських композиторів у цьому контексті. Послідовники Миколи Лисенка прагнули виявити і розкрити внутрішні якості народної пісенності, розробити нові підходи її художнього осмислення. Обробку вони розуміли як індивідуальну композиторську інтерпретацію народного твору. Орієнтація на високу художню культуру акапельного хорового співу і багатство його виразних засобів обумовлена функцією обробки як своєрідної концертної транскрипції пісні з яскравим авторським тлумаченням її змісту й образів. Це активізувало творчий пошук нових форм об'єднання специфічно народних і професійно-класичних прийомів. У цьому виявилася прогресивність творчої позиції композиторів [2].

Серед послідовників М. Лисенка особливо вирізняється П. Демуцький. Його індивідуальність полягає у відмові працювати у суто світському напрямку, в орієнтації на поглиблене дослідження фольклорної спадщини. Серед усіх фольклористів та етнографів П. Демуцький одним із перших не став вносити власні художні вподобання у зібрані та записані ним пісні, а намагався зберегти їх індивідуальні риси. При збиранні фольклорного матеріалу етнограф збирав незмінними ладові, мело-

дичні та ритмічні особливості пісень, хоча окремі зразки, все ж таки, піддавалися аранжуванню.

Творчі здобутки митця ще на початку 20-х років ХХ ст. були високо оцінені, проте, після його смерті, забулися. Поміж тим, саме особистість П. Демуцького, його теоретичні праці та творча діяльність вплинули на професіоналізацію аматорського хорового руху в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням етнографічної діяльності П. Демуцького займалися К. Квітка, Л. Ященко, О. Бенч, О. Скопцова, В. Жадько, Л. Микуланець, О. Вакульчук. Разом із тим, наукові розвідки зазначених вище вчених не достатньо повно розкривають сутність фольклористичної та етнографічної діяльності П. Демуцького. Саме тому, ми вважаємо за доцільне акцентувати увагу на маловідомих аспектах наукової та етнографічної спадщини П. Демуцького.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження фольклористичних аспектів етнографічної спадщини П. Демуцького, різних методів запису пісенного матеріалу, що залежали від типів інтерпретації народних пісень Охматівським хором, керівником якого був П. Демуцький.

Викладення основного матеріалу. У низці публікацій простежується достатньо звужений підхід до розуміння фольклористичної діяльності П. Демуцького, що, на нашу думку, є помилковим. Так, у публікації О. Вакульчук [3: 28] зазначено, що під час навчання у Київському університеті на медичному факультеті (1882–1889 роки) він брав участь як хоровий секретар і нотописець у концертах Миколи Лисенка, тоді ж з'явилися перші записи народних пісень, зроблені П. Демуцьким. Наведена вище інформація є, на жаль, не повною мірою достовірною. У своїй біографії П. Демуцький зазначає, що його перші спроби запису фольклору відбулися ще у дитячому віці, тобто набагато раніше 1880-х років. На зацікавленість фольклором ще у дитинстві вказують також дослідники П. Козицький та Л. Ященко: «б липня 1874 року 14-літній юнак Демуцький написав у селі Янишівка три пісні “Кувала зозуля”, “Ходить, блудить козак”, “Журба мене сушить”. Це було початком музично-етнографічної діяльності одного з видатних збирачів української селянської пісні» [4: 5]. Про ті перші записи сам Порфирій Демуцький сказав так: «Одночасно я став на вакаційних виїздах додому прислуховуватись в селі і занотовувати пісні, котрі мені удавалось слухати на роботах од солісток <...> В Янишівці мені пощастило зустріти солістку Варку Морозову від якої я записав “Кувала зозуля”, “Ой, не ходи, Барабашу”, “Коли-б же я знала, як буду вмирати” та інші» [5: 169].

Діяльність П. Демуцького як етнографа та фольклориста не припиняється у студентські роки. Навпаки, саме у цей час він відвідує Західну Україну, збираючи там фольклорні пам'ятки, виступає у ролі провідника культурного обміну: «Я їздив до Галичини знайомитись з українським рухом серед тамошніх студентів. Звідтіль, з Карпат, я привіз перші записи коломийок, а туди завіз 1-й *Quod libet*

М. Лисенка» [5: 170]. П. Демуцький, за результатами цієї етнографічної експедиції, визначається зі сферою своїх творчих уподобань і зосереджується на поглибленому вивченні народного фольклору.

Збирання фольклору у той час було важкою справою. Це зумовлювалося тим, що, по-перше, не існувало технічних засобів, які б дозволяли здійснювати якісний запис аудіоматеріалів. По-друге, складним та трудомістким був процес перенесення та транскрипції пісень у нотний формат через їх імпровізаційну основу. По-третє, достатньо часто, через неписьменність збирачів фольклору, записи були з помилками. Інколи збирач фольклору навмисне, на власний розсуд, змінював структуру народної пісні.

П. Демуцький був одним із перших фольклористів, які працювали, переважно, у конкретній локалізованій географічній зоні. Згідно з дослідженнями О. Серюк, діяльність фольклористів кінця ХІХ — початку ХХ ст. вплинула на подальшу систематизацію цієї галузі досліджень. Наразі виділяють наступні типи фольклорних досліджень:

- жанровий;
- територіальний;
- жанрово-регіональний [2].

У результаті етнографічних розвідок П. Демуцький дослідив значну територію Київської губернії (сучасної Черкаської області). Під час експедицій, він відвідав такі населенні пункти, як: Охматів, Янишівка, Федюківка, Хижне, Ставище, Жашків, Тальне, Біла Церква, Тараща, Монастирище, Миронівка, Бузівка, Медвин, Королівка, Глинці, Багатирці, Нова Гребля, Королівка, Вороне, Ненадиша, Богатирка, Сорочотяг, Сабадаш, Ставище, Виногради, Ширніполь, Сніжок, Полковницький хутір, Побійна, Умань, Одеса, Київ. Місця збору пісень визначені нами на основі вивчення етнографічних матеріалів [6: 1–140]. На жаль, П. Демуцький не завжди зазначав місце походження пам'ятки усної народної творчості (пісні) та респондента. Тому ми не володіємо повною географією його етнографічних досліджень. Разом із тим, наявний матеріал, зібраний П. Демуцьким, засвідчує його зацікавленість фольклором Центральної України, тобто, належить до територіального типу фольклористичних досліджень.

Поєднуючи диригентську діяльність з фольклористичною, П. Демуцьким було зібрано та частково оброблено понад 700 [7: 178; 4: 22], за деякими даними понад 1000 [8: 185] народних пісень Центрального регіону України. Підтвердження такої кількості записів (1000) ми знаходимо у науковій розвідці С. Барика [9: 179], вчений зазначає, що у надрукованому варіанті етнографічна спадщина П. Демуцького становить 300 записів народних пісень, ще 700 існує у рукописах.

Частина надрукованих та рукописних записів була втрачена під час Другої світової війни. Згідно з дослідженнями Л. Яценка [4: 15] у 1955 році с. Охматів відвідала експедиція Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії з метою

відновлення музичного доробку митця. За допомогою колишніх учасників Охматівського хору вдалося ввести у фольклористичний обіг пісенний матеріал, який був відсутній у рукописних та друкованих пам'ятках. Згідно зі свідченнями, репертуар хору був настільки багатим, що П. Демуцькому не вдалося записати усі пісні, які виконував Охматівський хор. Оскільки усі пісні, що виконувалися у хорі розучувалися усно, значна їх частина залишалася не записаною. Певна кількість народних пісень, записаних чи оброблених П. Демуцьким, зберігається у родинному архіві. За свідченнями П. Козицького [7: 178], вченого-сучасника П. Демуцького, в неопублікованому вигляді у рукописах митця міститься понад 4 томи матеріалів.

Здійснюючи запис значної кількості народних пісень, П. Демуцький залишає їх майже в незмінному вигляді, лише частково доповнюючи гармонію музичного твору. З цього приводу Ольга Бенч зазначає: «Оскільки пісні, які він записував, були одноголосні, то при перенесенні на сцену вони зазнавали гармонізації. Цю гармонізацію здійснював або сам П. Демуцький, або співаки хору — в процесі вивчення пісні вони розспівували її на голоси. Так виникав новий варіант пісні — результат творчої співпраці хору. Ці варіанти П. Демуцький записував і вони виконувалися в концертах. Інші багатоголосні пісні переймалися хором так, як їх співав народ і не підлягали опрацюванню» [10: 2].

Проаналізувавши творчу спадщину П. Демуцького, дослідники виділяють три типи багатоголосся, що зустрічаються у його творах:

- пісні поліфонічного складу;
- пісні поліфонно-гармонічного складу;
- пісні гомофонно-гармонічного складу.

Крім зазначених вище типів багатоголосся, в українській народній творчості існує велика кількість пісень, які за характером і структурою займають проміжне місце між поліфонічними і гомофонно-гармонічними. У наш час із пісень, записаних П. Демуцьким, найбільш поширеними є саме поліфонічні пісні. Відомо, що стиль обробки народних пісень із поліфонічним складом характерний не лише для П. Демуцького. Підголоскова поліфонія в цілому характерна для українських народних пісень, особливо тих, що виникли у Центральному регіоні України. У цьому контексті Микола Лисенко зазначав, що «кращих контрапунктистів, як наш народ музичний, не вигадаєте <...> і усе це без підручників і консерваторій, а ми (мається на увазі композитори) по підручниках гармонізуючи пісню, стежимо, якби які бракуючі інтервали виповнити яким-небудь тоном, додаємо всілякі дисонанси, септими, септакорди, калічачи тим самим природу пісні» [11: 533].

Варто зазначити, що народна підголоскова поліфонія має мало спільних рис із класичною європейською поліфонією, що побудована на контрасті. Основні риси народної підголоскової поліфонії — це її імпровізаційна основа. Саме тому вона утво-

рює надзвичайно складну задачу при записі народних пісень, оскільки кожного разу її звучання може змінюватися. Часто, одна й та ж сама народна пісня має різне звучання, це залежить від регіону в якому вона записана, а також тому, що кожен колектив чи співак може трактувати її по-різному. Тому окремі обробки Порфирія Демуцького мають декілька варіантів запису.

Серед усіх записів, що здійснив Порфирій Демуцький, виділяються одноголосні, двоголосні, триголосні та чотириголосні пісні. Слід зазначити, що у творчому доробку П. Демуцького є також пісні із більшою кількістю голосів — такі багатоголосні пісні відносяться до аранжованих, оскільки твори з такою кількістю голосів у звичайній традиції не зустрічаються.

Збірка «Українські народні пісні в Київщині» [6] — зразок запису «чистої» української пісні. Митець вирішив подати матеріали у одноголосному вигляді, виписавши лише мелодію; щодо цих записів — не виникає сумніву, що вони автентичні, проте, у збірнику є певна кількість музичних творів із гармонізацією. П. Демуцький зазначає, що багатоголосні записи він зробив від вуличного хору у тому вигляді, як було прийнято виконувати пісні в народі. Проте, К. Квітка [12: 95] ставить під сумнів це твердження. Така думка вченого спричинена тим, що внаслідок діяльності П. Демуцького як диригента, як фольклориста та аранжувальника, відбулася часткова асиміляція фольклорного надбання у с. Охматів. Таким чином, елементи народних пісень проникли у композиторську діяльність П. Демуцького, а власні художні прийоми митця вплинули на автентичність окремих народних пісень так, що самим мешканцям часом було важко ідентифікувати першоджерельний вигляд музичного твору. Проте П. Демуцький зазначає, що багатоголосні пісні у збірнику не аранжовані: «В окремих піснях вдалося уловити підголоски, а декілька пісень в тій розкладці і гармонізації, що їх виконував вуличний хор. Признаюся, що останнє давалося мені важко (при моїй музичній невідповідності до того) і не один раз довелося пошкодувати, що у мене під руками не було графофона» [6: VII].

Ми не можемо повністю погодитися з думкою К. Квітки, оскільки окремі записи могли бути змінені самими носіями фольклорної традиції (респондентами). Це пов'язано з тим, що П. Демуцькому інколи доводилося звертатися до посередників. Наприклад, до солістів хору М. Лучки, Г. Бережицького та П. Кравченка. Роль посередників полягала в тому, що вони, запам'ятовуючи мотиви народних пісень, передавали їх П. Демуцькому. Звісно, що такий метод не був досконалим, оскільки сам посередник міг внести зміни у народну пісню.

Відтак, аналізуючи науковий доробок П. Демуцького (матеріал зі збірок «Народні українські пісні в Київщині» [6], «Перший десяток народних пісень з репертуару Охматівського хору П. Демуцького» [13], «Другий десяток народних пісень з репертуару Охматівського хору П. Демуцького» [14]),

ми виділили 2 характерних типи викладу пісенного матеріалу:

- запис автентичного фольклору;
- художня обробка пісенного матеріалу.

До *першого типу* (автентичний фольклор) ми відносимо усі одголосні записи народних пісень, а також дуети, що, згідно з дескрипцією П. Демуцького, викладені у збірках так, як їх було прийнято співати у народі. Підтвердження цієї думки ми знаходимо у К. Квітці: «Широ народнім було виконання дівочих дуєтів, що співалися в по-натуральному, без диригента» [12: 89]. П. Козицький зазначав, що велика наукова цінність його діяльності в тому, що він перший почав записувати підголоски до мелодій, що було не характерно для його попередників-етнографів.

До *другого типу* (художня обробка) К. Квітка відносив багатоголосні пісні [12]. Це твердження є досить суперечливим, оскільки П. Демуцький у своїй автобіографії зазначає, що багатоголосні співи він записав у тому варіанті, як вони виконувалися в народі (з приміткою автора «записано від Охматівського хору»). Досить важко точно ідентифікувати, які багатоголосні записи П. Демуцького є дійсно автентичними, а які художньо обробленими, оскільки він не зазначав цього у своїх публікаціях. Наразі, є лише декілька факторів, завдяки яким можна зрозуміти, що твір не автентичний. Це теситура та кількість голосів. Ми зустрічаємо твори з не природною народній манері співу теситурою. Тому, або П. Демуцький записав тональність неправильно, або твір є художньою обробкою. Щодо кількості голосів, ми вважаємо, що більша кількість триголосних хорів можуть бути автентичними, оскільки в традиції фольклорного виконавства зустрічаються пісні з такою кількістю голосів (як правило це не повний мішаний хор, де чоловіки не поділяються на тенорову і басову партії, жінки виконують мелодичну лінію, на фоні якої соліст «виводчик» складає підголосок). Що стосується 4-, 5- чи 6-голосних хорів тут можна визначитися досить точно — це художня обробка.

Аналізуючи зазначене вище, ми дійшли висновку, що причиною двох різних типів викладення пісенного матеріалу є діяльність Охматівського хорового колективу. Відомо, що сільські співаки використовували два типи інтерпретації пісень: первинна фольклорна традиція та експериментальне виконавство. Таким чином, П. Демуцький здійснював запис пісень, скерований двома цілями — автентичного запису для побутового виконання у хорі та художньою обробкою для експериментального виконання під час гастрольної діяльності.

Визнанням етнографічної діяльності було запрошення П. Демуцького до роботи у Академії наук на посаду наукового співробітника етнографічної експедиції [4: 12], починаючи з 1921 року. Проте, за свідченням К. Квітці, ця співпраця не відбулася [12: 83], оскільки П. Демуцький, перш за все, був фольклористом-практиком, а не теоретиком, хоч і мав окремі наукові праці. У 1921 році у Музич-

но-драматичному інституті ім. М. Лисенка П. Демуцький на посаді професора розпочав читання курсу лекцій етнографічного спрямування «Культ народної пісні», кожне заняття якого закінчувалося колективним виконанням пісні [4: 13].

Висновки. Виконані П. Демуцьким обробки українських народних пісень, а також його наукові праці як фольклориста посіли не лише значне місце у творчій спадщині їх автора — вони стали значним внеском в українську хорову культуру: з їх допомогою розпочалося становлення аматорського народного хорового співу на шлях професіоналізації.

Література:

1. Калиниченко А. Лисенко у світовій музичній культурі / А. Калиниченко // Музика. — 2013. — № 1. — С. 36–39.
2. Сердюк О. Українська музична культура: від витоків до сьогодення [навчальний посібник] / О. Сердюк, О. Уманець, Т. Шлюсаренко. — Х.: Основа, 2002. — 400 с.
3. Вакульчук О. Музично-фольклористична спадщина П. Демуцького О. Вакульчук // Рукописна та книжкова спадщина України. — 2000. — Вип. 6. — С. 28–35.
4. Ященко Л. П. Д. Демуцький: Нарис про життя і творчість / Л. Ященко — К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957. — 47 с.
5. Демуцький П. Д. Автобіографія / П. Д. Демуцький // Ліра і її мотиви. Додатки. Біографічні матеріали. — Х.: Видавець Савчук О. О., 2012. — 308 с.
6. Демуцький П. Народни украински писни въ Кыйивщыни запьсав голось и слова П. Демуцький. — К.: Гл. Складъ въ кн. и муз.магазинъ Леона Идзиковскаго (Нотопечатня и Типографія И. И. Чоклова), [1905–1907]. — 140 с.
7. Козицький П. 50 років музично-етнографічної праці (Порфир Данилович Демуцький) / П. Козицький // Ліра і її мотиви. Додатки. Біографічні матеріали. — Х.: Видавець Савчук О. О., 2012. — 308 с.
8. Грінченко М. П. Д. Демуцький / М. Грінченко // Ліра і її мотиви. Додатки. Біографічні матеріали. — Х.: Видавець Савчук О. О., 2012. — 308 с.
9. Барик С. Порфир Данилович Демуцький (життя і діяльність) / С. Барик // Ліра і її мотиви. Додатки. Біографічні матеріали. — Х.: Видавець Савчук О. О., 2012. — 308 с.
10. Бенч О. Професійний народний хоровий спів. / О. Бенч // Київське музикознавство. — 2009. — № 30. — С. 1–15.
11. Колесса Ф. Музикознавчі праці / Ф. Колесса. — К.: Наукова думка, 1970. — 348 с.
12. Квітка К. Порфирій Демуцький / К. Квітка // Вибрані статті. — Ч. 2 — К.: Муз. Україна, 1986. — 120 с.
13. Демуцький П. Перший десяток народних українських пісень з репертуара Охматівського хора П. Демуцького / П. Демуцький. — К.: Типо-літогр. и нотопечатня «И.И. Чоклов», [1917–1918]. — 8 с.
14. Демуцький П. Другий десяток народних українських пісень з репертуара Охматівського хора П. Демуцького / П. Демуцький. — К.: Типо-літогр. и нотопечатня «И.И. Чоклов», [1917–1918]. — 7 с.
15. Скопцова О. Аспектний аналіз народного гуртового співу / О. М. Скопцова // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв: [зб. наук. праць]. — К.: Видавництво центр «КНУКіМ», 2001. — Вип. 5. — С. 107–112.
16. Жадько В. Український народний спів як основа українського фольклорного мистецтва / В. Жадько // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2013. — № XXXVII. — С. 188–1191.
17. Микуланець Л. Фольклористична співпраця Миколи Лисенка та наддніпрянської еліти [Електронний ресурс] / Микуланець. — Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_16_27.php